PRÁVO *pro* POLITOLOGY

Jaroslav Grinc

GRADA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

GRADA®

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Mgr. JUDr. Jaroslav Grinc, Ph.D.

PRÁVO PRO POLITOLOGY

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4062. publikaci

Odpovědná redaktorka Bc. Maria Arnautovová
Sazba a zlom Vojtěch Kočí
Návrh a realizace obálky Vojtěch Kočí
Počet stran 160
Vydání 1., 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.
Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

ISBN 978-80-247-2921-3 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-6895-3 (elektronická verze ve formátu)
© Grada Publishing, a.s. 2011

Obsah

Úvod **7**

1. Právo, stát a politika **9**
1.1 Právo 9
1.2 Stát 10
1.3 Stát a politika 13
1.4 Stručný nástin historie práva a státu 14

2. Základní pojmy práva **27**
2.1 Objektivní a subjektivní právo 27
2.2 Právní systémy a systém práva 28
2.3 Právní vztahy 33
2.4 Práva a povinnosti 38
2.5 Normativní právní akty 38
2.6 Právní normy 44
2.7 Interpretace a aplikace práva 50

3. Právo ve společnosti **57**
3.1 Přístupy k právu 57
3.2 Smysl, účel a cíle práva 59
3.3 Právo a morálka 61
3.4 Efektivita práva 61
3.5 Spravedlnost 63
3.6 Právo a ekonomie 64
3.7 Právní vědomí 65

4. Právní stát a lidská práva **67**
4.1 Právní stát 67
4.2 Lidská práva 70
4.3 Soudnictví 73

5. Demokracie a volby **79**
5.1 Demokracie 79
5.2 Volby v České republice 82
5.3 Referendum v České republice 85

6. Mezinárodní právo **89**
6.1 Pojem mezinárodního práva 89
6.2 Subjekty mezinárodního práva 90
6.3 Prameny mezinárodního práva 92
6.4 Mezinárodní organizace 98
6.5 Jednotlivci a mezinárodní právo 107
6.6 Některé další oblasti mezinárodního práva 112
6.7 Vztah mezinárodního práva a vnitrostátního práva 113

7. Evropská unie **119**
7.1 Zakládací smlouvy a jejich změny 119
7.2 Integrační proces Evropské unie 120
7.3 Prameny práva Evropského společenství a Evropské unie 124
7.4 Soustava evropských soudů 125
7.5 Systém právní ochrany 128
7.6 Nález Ústavního soudu České republiky k Lisabonské smlouvě 130

Použitá a vybraná literatura **135**

Úvod

Zkušenost je tvrdý učitel,
ale pitomci nebudou mít jiného.
(zásada Benjamina Franklina)

Oblast právní vědy je nesmírně obsáhlá a složitá, teoreticky i prakticky velmi náročná, nelze ji postihnout v celé její šíři a hloubce v jediné knize a bibliografie dosahuje nesmírných rozměrů. S ohledem na tuto skutečnost bylo nutné omezit se jen na některé základní otázky bez možnosti vyčerpávající citační polemiky renomovaných právních teoretiků, filozofů, sociologů a ekonomů, neboť i tato vysoce odborná polemika je nesmírně obsáhlá, neustále se vyvíjí a dosud není názorově uspokojivě sjednocena.

Tento text nemá ambice postihnout celou právní materii vyčerpávajícím způsobem, pro který zde není prostor, ale pouze rámcově vysvětlit jednotlivé právní pojmy pokud možno srozumitelným způsobem.

S vědomím toho, že do takto malého prostoru není možné vtěsnat všechny jednotlivosti a souvislosti, je na laskavém čtenáři ponecháno, aby se seznámil s použitou literaturou či s příslušnými zákony v textu i v použité literatuře citovanými, získal zájem a prohloubil tak své právní vědomí.

1. Právo, stát a politika

1.1 Právo

Obecně lze konstatovat, že u každé vědy trvají nejasnosti i rozsáhlé diskuse o tom, co je jejím předmětem, a nejinak je tomu i v oblasti právní vědy.

Teorie práva je součástí právní vědy, která je velmi stará a dobu jejího vzniku nelze přesně určit. V antickém Řecku byla vědou univerzální, filozofií, vědou neroztříděnou na jednotlivé vědní obory.

Počátky právní vědy jako samostatného vědního oboru lze najít v 11. století na italských renezančních univerzitách v Boloni a v Padově. Velký rozmach této vědy nastal na počátku 17. století a zakladatelem novodobé teorie přirozeného práva byl Hugo Grotius[1], podle něhož právo je „odvěký a neměnný rozumový řád vycházející z Boží vůle, stát je druhem právního společenství, jehož základem je společenská smlouva".

K institucionální organizaci právní vědy dochází na přelomu 18. a 19. století, kdy se zrodil pojem občanských a lidských práv.

Vymezení předmětu právní vědy záleží vždy na teoretickém přístupu k právu jako základnímu předmětu jejího poznání. Předmětem právní vědy jsou především základní právní jevy a základním a determinujícím jevem je samotné právo jako normativní systém, tj. jako množina právních norem. Právo je pojmem o více významech.

Působení práva ve společnosti je cílevědomým procesem působícím k dosažení určitých cílů. Právo je efektivní, pokud dosahuje svého účelu, ale má své meze, neboť některých cílů pomocí práva nelze dosáhnout, k dosažení některých cílů je právo nevhodné. Působí jako společenský regulátor jednak preventivně, a jednak prostřednictvím právních sankcí

1 Hugo Grotius (1583–1645) – myslitel, spisovatel a politik, jeden z tvůrců mezinárodního práva, přepracoval koncepce teorie přirozeného práva a společenské smlouvy.

za porušení práva, tedy i jako psychologický mechanismus. Je logické, že právní norma může působit jen tehdy, jestliže její adresát má možnost volby chovat se podle právní normy, resp. dosáhnout výsledku právní normou požadovaného.

1.2 Stát

Stát je vymezen jako politická forma organizace společnosti, jako základní instituce ve společnosti. Kde existují politické vztahy, musí existovat i stát. Jde o hlavní mocenský subjekt ve společnosti a o zvláštní formu organizované veřejné moci.

Základním organizačním prvkem je státní moc jako druh veřejné moci, přičemž jak zdrojem, tak nositelem státní moci je lid, který výkon státní moci prostřednictvím svých volených zástupců přenáší na zákonodárné a výkonné státní orgány.

Institucionálně je stát představován souhrnem státních orgánů (státním aparátem), které se vyznačují pravomocí a působností v zákonných mezích, z nichž pro ně vyplývá oprávnění rozhodovat o subjektivních právech a právních povinnostech fyzických a právnických osob.

Ve vztahu práva a státu je zřejmé, že právo nemůže existovat bez státu a stát nemůže existovat bez práva, jeden bez druhého nemohou fungovat. Sepětí práva se státem má rovinu formální a rovinu materiální. Formální rovina spočívá v tom, že právními normami jsou jen ty právní normy, které stát uznává v pramenech práva, tedy ve stanovených formách, a jen na základě těchto státem uznaných forem je možné domáhat se účinné ochrany subjektivních práv prostřednictvím a prostředky státního donucení. Materiální rovina spočívá ve státním donucení ke splnění povinnosti vyplývající z právní normy poskytující ochranu státem a právem zaručeným právům.

1.2.1 Teorie vzniku státu

Konsenzuální (smluvní) teorie je postavena na tom, že stát vznikl smlouvou mezi lidmi, na základě které lidé zrušili přirozený stav, zorganizovali se a založili stát. Každý občan se přitom zřekl části své suverenity ve prospěch celku.

Náboženská teorie vychází z božského původu státu, stát vznikl a existuje z boží vůle a odráží v sobě boží dokonalost.

Podle patriarchální teorie stát vznikl postupným rozšiřováním rodiny a státní moc monarchy je totožná s mocí otce nad rodinou.

Mocenská teorie vnímá stát jako vládu silnějšího nad slabšími.

Násilná teorie vysvětluje stát jako produkt uplatnění síly.

V právním státu je vztah mezi občanem a státem vymezen prostřednictvím práva a právní řád stanoví i pravidla chování státních orgánů tak, aby státní moc nemohla být zneužita proti občanům. Vymezuje také pravidla chování občanů ve státě, prosazuje svrchovanost práva. Blíže viz samostatnou kapitolu.

1.2.2 Funkce státu

Vnitřní funkce státu jsou: bezpečnostní, která slouží k zajištění bezpečnosti občanů a jejich majetku i vnitřní zabezpečení fungování států, jeho orgánů a institucí na státním území; právní funkce slouží k zajištění respektování právního řádu ve všech oblastech činnosti dané společnosti, práv a svobod občanů; ekonomická funkce slouží ke stanovení podmínek pro chod ekonomiky a jejich garance; sociální funkce slouží k zajištění občanů v nemoci, stáří a při ztrátě prostředků obživy; kulturní funkce zabezpečuje péči o kulturní dědictví, vytváření podmínek pro rozvoj hmotné a duchovní kultury, rozvoj školství, vědy a výchovy.

Vnější funkce slouží k zajištění vztahů s dalšími státy (diplomacie); k regulaci zahraničního obchodu a ke stanovení podmínek a okolností pro zahraniční obchodní vztahy; funkce obrany území před případným napadením; zapojení se do boje za světový mír a mezinárodní bezpečnost (např. proti narůstajícímu terorismu, protidrogové politice, pandemiím apod.).

1.2.3 Forma státu

Forma státu je dána několika složkami: formou vlády, politickým režimem a státním zřízením. Forma vlády je způsob organizace státní moci, zahrnuje složení nejvyšších orgánů státu a jejich vztahy k nižším orgánům a občanům.

Politický režim promítnutý do státního zřízení rozděluje státy na demokratické a nedemokratické.

V demokraciích se na správě a řízení státu podílejí všichni občané státu. V nedemokratických státech a v autokraciích vládne jen úzký okruh osob nebo dokonce jedinec. Mohou mít podobu: aristokracie (vláda privilegovaného státu, šlechty); plutokracie (vláda úzké skupiny bohatých); oligarchie

(vláda privilegované vrstvy magnátů); monokracie (vláda jedince, samovládce, diktátora).

V demokratických režimech platí ústavní řád, základní lidská práva a svobody a státní moc se odvíjí od občanů; diktátorské režimy potlačují lidská práva a svobody, nepřipouštějí opoziční názory a k prosazení svých cílů neváhají užít i fyzický a psychický teror či jiné nátlakové prostředky. Extrémem diktátorské autokracie je totalitní diktatura, která si osobuje právo úplné kontroly a neomezené řízení a ovládání celé společnosti, přičemž si udržuje svoji neomezenou moc v podstatě jakýmikoliv prostředky.

V jednotlivých typech států se odrážejí historické či vývojové podmínky prosazování státního zřízení a prosazování demokracie.

Monarchie se vyznačuje zaručením dědičné a doživotní vlády panovníka. Podle moci panovníka rozlišujeme monarchie: absolutní (neomezené), v níž panovník má veškerou a nikým neomezenou zákonodárnou, výkonnou i soudní moc, které drží sám ve svých rukou; konstituční (omezené), v níž je panovník omezen pravomocemi dalších státních orgánů, často volených parlamentem (parlamentní monarchie).

Republika je státní forma, v níž neexistuje dědičný panovnický úřad a její představitelé jsou voleni pouze na základě ústavy (zákonodárným sborem, přímo občany a jinak); v parlamentní republice má vedoucí postavení parlament složený z poslanců více stran, kterému je odpovědná vláda; v čele prezidentské republiky je prezident, který zároveň plní úkoly moci výkonné; v kancléřské republice má kancléř výrazně větší kompetence než ministerští předsedové jiných států.

Územní struktura státu je rozdělena na ústřední a místní orgány, které vykonávají státní moc v příslušných částech území, na které je stát členěn.

Státy můžeme rozdělit také podle územně správního členění. Unitární státy (usilující o jednotu) jsou státy s jednou vládou, jedněmi zákony a jediným občanstvím na celém území státu. Jednomu centru moci jsou podřízeny nižší správní jednotky. Unitárním státem je např. Česká republika, Slovenská republika, Polsko, Itálie atd.

Federace je složený neboli spolkový stát, vzniklý spojením více států (zemí, provincií, kantonů), které se vzdaly části své suverenity ve prospěch celku. Vedle jednotného federálního zákonodárství mohou mít jednotlivé části vlastní ústavu i zákony, dvojí soustavu nejvyšších státních orgánů i dvojí občanství. Federace mívají společnou zahraniční politiku, měnu, popř. justici. Mezi federativní státy patří např. USA, Švýcarsko, SRN.

Konfederace je v podstatě svaz států neboli volné smluvní sdružení samostatných států, v některých oblastech navzájem velmi úzce spolupracujících při zachování vlastních ústav i občanství. Vytvářejí orgány

pro společné zajištění obrany, zahraniční politiky, popř. zahraničního obchodu a měny (existovaly zejména v minulosti, např. ve Švýcarsku, Nizozemsku, Rakousku-Uhersku v letech 1867–1918 a v současnosti v britské Commonwealth).

1.3 Stát a politika

1.3.1 Politika

Politika v antickém Řecku byla vnímána jako správa věcí veřejných. Ve středověku se politika stala více či méně dědičnou záležitostí feudálů.

Politická rozhodnutí bývají vždy určitým kompromisem v pluralitě názorů. Jde o proces a metodu závazného rozhodování určité skupiny lidí s pluralitními zájmy a názory v rámci kolektivního rozhodování ve věcech správy věcí veřejných, hájení státních zájmů v mezinárodních vztazích, vytváření a udržování dobrých „sousedských" vztahů s jinými státy.

Prostředkem politiky je politická moc, kterou lze získat buď demokratickými prostředky, nebo násilím a která slouží k dosažení určitého cíle.

Do politiky vstupují politické subjekty přesvědčovacími metodami a především s argumenty a vyjednáváním, které zpravidla vyústí v určitý kompromis. V tomto procesu se vytvářejí politická rozhodnutí.

Politickými subjekty mohou být politické strany a hnutí, občanská sdružení, zájmové skupiny i jednotlivci. Politická rozhodnutí jsou zajištěna autoritou vykonávající politickou moc a odtud jsou i vynutitelná. V současné době je snaha, aby tato politická tradice přecházela do pojetí politiky jako věci občanů.

Termín politika je významově nejednoznačný, má více významů. Pod pojmem politika je možné si představit např. strukturálně funkční rámec politického procesu a politických aktivit, pod nímž je možné si představit například státní zřízení, ústavu, volební stranický systém, politický proces střetávání zájmů, program nebo také politiku sociální, rozvojovou atp.

Nositelem politiky nemusí být vždy jen političtí představitelé, ale v zásadě kdokoliv (např. protidrogová politika, mzdová politika atp.).

Politika je ve své podstatě společenská činnost svého druhu, která se vztahuje k řízení věcí veřejných se dvěma charakteristickými znaky. Jedním ze znaků je obecnost politiky a druhou je její mocenský dopad.

Vedle již uvedeného nelze zapomenout na politickou účast jednotlivců a skupin směřující k ovlivnění nebo podpoře vlády a její politiky. Do této

skupiny náleží i lobbyistické skupiny či jednotlivci ovlivňující politickou scénu.

1.3.2 Politický systém v České republice

Náš politický systém je rámcově zakotven v Ústavě České republiky. Je založen na svobodném a dobrovolném vzniku a volné soutěži politických stran respektujících základní demokratické principy a odmítající násilí jako prostředek k prosazování svých zájmů.

Politická rozhodnutí vycházejí z vůle většiny vyjádřené svobodným hlasováním, přičemž rozhodování většiny dbá ochrany menšin.

Od ústavního zakotvení našeho politického systému se odvíjí i další právní úprava této oblasti.

1.3.3 Stát jako institucionalizovaná politická moc

Stát je forma politické organizace lidské společnosti sdružující obyvatelstvo určitého území v právní celek. Státní moc je nezávislá, neodvozená od žádné jiné (suverenita a svrchovanost státu). Vnitřní i vnější záležitosti si řeší každý stát sám.

Znaky státu, kterými se liší od nestátních politických organizací, jsou: organizace státu je tvořena soustavou státních orgánů spjatých se státním aparátem; právo je nejdůležitější prostředek pro stanovení obecně závazných politických, hospodářských a kulturních úkolů dané společnosti a pro stanovení takových pravidel a mezí chování lidí, které jsou s těmito zájmy v souladu; má své území, obyvatelstvo a státní suverenitu.

1.4 Stručný nástin historie práva a státu

Každá společnost, která chce nějakým racionálním způsobem vůbec existovat, být alespoň přiměřeně funkční, která chce určitým způsobem přežít a vyvíjet se, nutně potřebuje určitý řád, který upravuje vztahy v této společnosti, a jeho porušení ve svých vývojových etapách nutně musí přiměřeně sankcionovat. Vedle toho stojí morální pravidla společnosti, která mají významnou úlohu v přístupu k právu jako takovému, k respektování a dodržování právních norem i práv ostatních členů lidské společnosti. Hrozba sankcí v tomto procesu, jakkoliv se může zdát být obecně nepřijatelná,

dostává se přinejmenším do lidského podvědomí, které je takto umocněno a je určitým vodítkem nejen k pochopení nezbytnosti těchto pravidel chování k zachování určitého společenského řádu způsobilého k zachování a rozvíjení lidských, kulturních a společenských hodnot, ale i k respektování a dodržování tohoto řádu.

Velmi obecně lze konstatovat, že právo souvisí s lidskou společností pro níž je také koncipováno, vymezuje individuální svobody seberealizace, které nejsou v rozporu se zájmy celé společnosti, a stanoví sankce za porušení práva, tedy za překročení mezí zákona.

1.4.1 Rodová společnost

Z historického pohledu lze konstatovat, že počátky práva lze najít v rodové společnosti (rodovém zřízení), na jejímž počátku měly rozhodující úlohu ženy, neboť rod se odvozoval podle mateřské linie, a zde hovoříme o matriarchátu.

S rozvojem výrobních sil muži nabývali na rodovém (společenském) významu, rod se začal odvíjet po otcovské linii a v tomto vývojovém stadiu hovoříme o patriarchátu, který nahradil matriarchát.

Rod (genus) tvořil základní organizační jednotku této pospolitosti a příslušnost k rodu determinovala postavení jednotlivce ve veřejném i soukromém životě.

V podstatě šlo o velmi primitivní pospolitost založenou na kolektivním vlastnictví nemovitého majetku. Podle rodů byla zakládána a organizována i nejstarší římská armáda. Náčelník rodu předsedal rodovému „soudu“, který řešil spory mezi rodovými příslušníky.

Nutno konstatovat, že i v této zárodečné společenské fázi byly snahy zejména náčelníků nebo hlav kmenů uvědoměle a cíleně udržet určitý řád v rámci vnitřního rámce pravidel existujících a zachovávaných napodobováním, neboť dosud nebyl vyvinut jazyk jako prostředek komunikace a možnosti, jak se těmto pravidlům chování uvědoměle naučit. Ti, kteří se jako první pokusili vyjádřit tato pravidla chování (zvyky, obyčeje) holograficky, vyjádřili jen to, co znali, co bylo společností uznáváno ať už jako pravidlo chování, či sankce za jeho porušení.

Je třeba si uvědomit, že primitivní mysl nezná a nerozlišuje příčinu a následek, ale zná pouze způsob, jakým musí jednat, aby dosáhla nějakého chtěného výsledku. Jde pouze o účelové jednání.

1.4.2 Prvobytně pospolná společnost

V prvobytně pospolné společnosti se utvářely zvyky (obyčeje), což byla nepsaná pravidla přenášená z generace na generaci původně napodobováním, postupným vývojem řeči ústním podáním (tradicí). S rozvojem řeči a ještě později se vznikem a rozvojem písma dochází k verbální artikulaci a k holografickému záznamu již existujících jednotlivých pravidel chování. Jako příklad nechť poslouží „shoda" právních historiků, že všichni slavní ranní „zákonodárci" od Drakóna[2], Šalamouna[3], Ur-Nammua[4] či Chamurabiho[5] až po Lykurga[6] a autory dvanácti římských desk[7] neměli v úmyslu vytvořit nový zákon, ale vyhlásit pouze to, co zákonem je a co jím vždycky bylo, co v té době bylo známé a ustálené.

Je opravdu logicky možné bez dalšího tuto shodu právních historiků přijmout? Lze se domnívat, že nikoliv.

S rozvojem obyčejů už v rodovém zřízení a v podstatě už s prvním případem jakési „tiché směny" se začínají vytvářet a rozvíjet nové obyčeje, nová pravidla chování, na kterých se mohla zakládat očekávání jednotlivců, tedy určitá vzájemnost, určitý očekávaný způsob chování a jednání.

Je opět jen přirozené, že v tomto období se začínají utvářet také nová pravidla chování poněkud rozdílná od zvykového práva, neboť každý „vládce" má zpravidla zájem na udržení vnitřního míru na svém teritoriu a na určité obraně před vnějšími nepřáteli popř. má v úmyslu expandovat. To postupně vede k vytváření nových pravidel chování (zvyků), lišících se od „univerzálních" a dosud známých pravidel správného chování tvořících základ spontánního řádu společnosti jako celku.

2 Athénský zákonodárce, sepsal zvykové právo, které potlačovalo libovolný výklad práva tehdejší rodové aristokracie zejména v otázkách soukromého vlastnictví, a položil tak základ třídní společnosti (621).

3 Syn judsko-izraelského krále Davida (asi 979–930), rozdělil království na 12 správních oblastí, zorganizoval armádu a zavedl systém daní.

4 Sumerský král (asi 2111–2094) vytvořil nejstarší známý zákoník

5 Zakladatel starobabylónské říše, nejvýznamnější panovník starého Orientu inspirován sumerským a akkadským zákonem vytvořil zákoník obsahující 282 ustanovení, v němž se odrážely vztahy tehdejší společnosti, v níž byl nejvyšším správcem, zákonodárcem, soudcem i vojevůdcem. Zdokonalil správu diferencované třídně rozdělené říše.

6 Likúrgós asi koncem 8. století vytvořil ve Spartském státním zřízení ústavu podle níž se plnoprávní občané věnovali výhradně jen vládě a válčení, každé rodině byl státem vyměřen stejný příděl půdy a heilótů, svobodní se zabývali řemesly a obchodem a perioikové byly politicky bezprávní.

7 Dvanáct římských desek (451–449) bylo úspěchem plebejců. Kodifikovaly tehdejší zvykové právo veřejné, soukromé a trestní, staly se základem římského práva.

Nepochybně jde o pravidla chování určitého „organizačního“ typu uzpůsobená k dosahování jednotlivých cílů a zájmů těch, kdož stojí v čele určité lidské společnosti.

V obecné rovině lze současně konstatovat, že ani „absolutní“ vládce ve svých snahách po udržení moci se nemůže obejít bez stanovení některých obecných pravidel chování směřujících k zajištění spravedlnosti. Tato pravidla cíleného chování nutně musela stát nad pravidly správného (společensky žádoucího) chování (zvyky), ač od nich byla poněkud rozdílná. V každé společnosti, tedy i v prvobytně pospolné společnosti, v jednotlivých rodech nutně a také zcela přirozeně musely být určité osobnosti, které byly většinou rodu respektovány. Právě tento respekt ostatních členů rodu je „vynesl“ do čela rodu a lhostejno, zda to byl stařešina či kdokoliv jiný, kdo svým způsobem ovládal rod a jím byl i plně respektován, k němuž se ostatní obraceli, jemuž důvěřovali. Je zcela logické a z lidské přirozenosti vyplývá, že tyto autority si své postavení chtěly udržet. Rozhodovaly o tom, co je správným chováním, a co nikoliv, byly rodovými „soudci“ a tak v podstatě vědomě vytvářely pravidla chování. Uctívání autorit není v historii, ale ani v současnosti nic neobvyklého.

Podobné chování lze pozorovat i v živočišné říši, s níž i rodová mysl byla bezprostředně spjata, a těžko uvěřit tomu, že by nevnímala živočišnou komunitu s její nepřehlédnutelnou hierarchií nutnou k přežití i její vnitřní hierarchii a řád.

Teprve s určitým poznáním jiného či jiných způsobů vedoucím k témuž cíli může vzniknout určitý konflikt mezi znalostí faktu a pravidly chování ustálenými v určité skupině. Tento pozitivní „konflikt“ nepochybně nastal právě s onou první tichou směnou a s jejím rozvojem.

Prvobytně pospolná společnost u nás trvala až do 7. až 8. století, kdy se v procesu postupné majetkové diferenciace začala rozpadat, neboť právě tento proces vytvářel vnitřní tenzi a odtud i podmínky pro rozštěpení společnosti na třídy a položil základy pro vznik státu.

Obyčejové právo začíná ustupovat psanému právu na počátku 19. století, ale v určitých oblastech Evropy až ve 20. století s nástupem feudalismu.

Právní obyčeje mají dva rysy. Zvyk dlouhodobě vžitý a užívaný a zvyk obecně uznávaný, uznaný a sankcionovaný státem.

V soudobém právu se právní obyčeje částečně používají v Anglii a v islámském právu a do určité míry také v právu mezinárodním. V kontinentálním (psaném) právu není právní obyčej pramenem práva.

Právní obyčeje je nutné odlišovat od uzancí (zvyklostí) v našem právu užívaných (např. dobré mravy, zvyklosti v obchodním právu apod.), které jsou jaksi mimo právo, ale právo s nimi počítá a s těmito pojmy pracuje

(viz např. ust. § 3 odst. 1 občanského zákona, ust. § 730 obchodního zákona atd.).

1.4.3 Právo v období feudalismu

V českých zemích, stejně jako ve většině slovanských národů, se otrokářský řád nerozvinul a feudální období nastoupilo přímo po rozkladu prvobytně pospolné společnosti.

Jde o první předstátní období u nás, které bylo nastoleno po rozkladu prvobytně pospolné společnosti (zhruba od 9. stol. do roku 1848). Vládnoucí ideologií bylo náboženství, v Evropě především křesťanství.

Počáteční období státu a práva v období feudalismu je charakterizováno raně feudálními vztahy ve Velkomoravské říši a později za vlády Přemyslovců. V raně feudálním období (knížectví) dochází k upevňování státní moci a k vytváření určité místní i církevní správy tvořené soustavou hradů.

Zhruba od první poloviny 11. století dochází k vytvoření stavovské monarchie, která položila určité základy státoprávního významu. Ty se počaly rozvíjet až ve 14. století. Společenské skupiny (stavy) začínají požívat politických práv (zastávají státní úřady, účastní se sněmu) a tak se vedle panovníka stávají významným politickým činitelem.

V tomto období převažuje nepsané právo obyčejové, které je charakterizováno svojí nejednotností (partikulací). Každý kmen má své obyčejové právo, podle něhož je také souzen, právo bylo personalizováno.

Se vzrůstající mocí pražského knížete se začíná tvořit knížecí právo, které je tvořeno na územním principu (teritoriality) a existuje vedle kmenových práv, tvořených na principu personálním (personality).

S rozvojem měst (od 13. stol.) a s německou kolonizací vzniká vedle zemského práva zvykového tzv. právo městské, poddanské a církevní a dochází k právní diferenciaci založené na stavovské příslušnosti.

Městské právo platilo pro obyvatele měst, poddanské právo platilo pro obyvatele vesnic, církevní právo platilo pro duchovní stav. Poněkud samostatně dochází i k počátkům práva horního, viničného a dalších.

Vývoj zemského práva, jehož počátečním pramenem a základem bylo středověké obyčejové právo, doplňují usnesení sněmu a nálezy zemských soudů. Dochovaly se záznamy v tzv. právních knihách, např. kniha Viktorína Kornela ze Všehrd „O pravidlech země české knihy devatery“, dále např. „Kniha rožmberská“ a další. Nešlo v nich o tvorbu práva, ale pouze o soukromé sepsání již existujícího, tedy známého práva.

První pokusy o kodifikaci zemského práva vznikají za vlády Přemyslovců, výraznější pokusy jsou zaznamenány za vlády Karla IV. V roce 1500 bylo

vydáno zemské zřízení, což byla kodifikace zemského práva. Stalo se tak za vlády krále Vladislava II. a nazývalo se také Vladislavské zemské zřízení, které v podstatě nahradilo nepsané právo obyčejové právem psaným, které se začalo vyvíjet jeho soustavným doplňováním a také novelizováním.

Městské právo souvisí s rozvojem měst a zejména s německou kolonizací. Jeho základem byly listiny zakládající města a privilegia takto vzniklých měst, která města získala od svého zakladatele, a také právo, které přinášeli němečtí kolonisté. Na vytváření městského práva se významně podílela rozhodnutí městských soudů. Nejednotnost (partikularismus) práva byla překážkou právní jistoty v podnikání a obchodech souvisejících s hospodářským rozvojem měst a tato situace si vynutila sjednocení práva v podobě kodifikací. První kodifikací městského práva se stala Koldínova „Práva městská království českého" známá pod názvem Koldínův kodex, který se stal jedním z významných pramenů zemského práva.

Podobný vývojový proces prodělalo i tzv. poddanské právo, které se vyznačovalo vesnickými a vrchnostenskými řády, urbáři a od 17. století také robotními patenty. Po bitvě na Bílé hoře a v důsledku vídeňského centralismu u nás dochází k nástupu feudálního absolutismu v čele s relativně neomezeným panovníkem vykonávajícím svoji moc prostřednictvím orgánů na něm nezávislých.

V další vývojové etapě dochází k období osvícenství, jehož výraznými představiteli se stala Marie Terezie a Josef II. Toto období se vyznačuje řadou významných reforem, jejichž cílem bylo zmírnění určitého vývojového napětí mezi šlechtou a nastupujícími podnikatelskými zájmy a také mezi šlechtou, poddanými a nespokojenými sedláky. Toto vývojem poněkud vynucené období si současně vynucuje odstranění partikulárního (stále nejednotného) práva (zvýšení právní jistoty např. v podnikání). Obnovené zřízení zemské z roku 1627 prohlásilo Koldínův městský zákoník za doplňující pramen práva a tak se tento kodex stal významným pramenem i poddanského práva.

Období vlády Marie Terezie se v oblasti teorie státu a práva zdá být poněkud nedoceněné. Za vlády Marie Terezie došlo k výrazným právním událostem, byť mnohdy také společensky vynuceným vývojem. Dochází ke sjednocování práva v podobě jeho klasických kodifikací. Počátkem 18. století zřídila Marie Terezie dvě tzv. kompilační komise, které měly vytvořit návrh občanského zákoníku a trestního kodexu. V roce 1811 vychází rakouský občanský zákoník. Jde o velmi vyspělý a vedle francouzského občanského zákoníku (Code civil) z roku 1804 je i v současnosti možné jej označit za právní skvost. Rakouský všeobecný občanský zákoník byl vyhlášen patentem číslo 946 sb. z. s. (sbírky zákonů soudních) z roku 1811

s platností pro všechny země tvořící císařství rakouské (vyjma koruny uherské) a nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1812. Novelizován byl v letech 1914, 1915 a 1916.

Z legislativního pohledu je nutné zmínit i vlastnoruční list Marie Terezie ze dne 4. srpna 1772 adresovaný prezidentu nejvyššího soudu, kterým zákonodárné komisi nařídila přepracování celé osnovy tohoto zákoníku s tím, že zákonodárná komise se bude řídit těmito jejími zásadami:

„1. Látku jest přehlédnouti a ze zákoníka vypustiti to, co patří do učebnice,
2. jest se vyjadřovati, pokud možno, krátce a zbytečné podrobnosti, zejména ty, které jsou pro zákonodárce lhostejné, jest přejíti,
3. jest se vystříhati dvojsmyslností, nejasností, zbytečného opakování a rozvláčnosti v nařízeních, o kterých žádný rozumný člověk nepochybuje,
4. není se vázati na římské právo a jest za základ bráti přirozenou slušnost,
5. není se pouštěti do subtilností a jest usilovati o jednoduchost.“[8]

Tato legislativní pravidla Marie Terezie by měla být vzorem i pro soudobou, poněkud více neutěšenou legislativu.

Za vlády právně velmi osvícené Marie Terezie vznikaly další kodexy, např. obchodní zákoník, trestní zákoník a další. Významné změny zaznamenalo i soudní řízení, vztah státu a církve či berního systému, došlo také ke sjednocení poddanských povinností.

1.4.4 Vývoj práva na území České republiky ve 20. století

Rakouský občanský zákoník byl zákonem č. 11 Sb. z. a n. (Sbírky nařízení a zákonů) ze dne 28. října 1918, který je tradičně označován jako tzv. recepční norma, převzat nově vzniklým Československým státem a začal spolu s veškerými říšskými zákony a nařízeními tvořit náš právní řád. U nás byl platný až do 31. prosince 1950, kdy vstoupil v platnost občanský zákoník č. 141/1950 Sb., zvaný též jako „střední zákoník“. Od 1. 4. 1964 u nás platí občanský zákoník č. 40/1964 Sb. a je připravován nový občanský zákoník, který se velmi podobá rakouskému občanskému zákoníku.

8 Rouček, Sedláček: Komentář k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanskému právu platnému na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, vydáno nákladem právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, 1935, díl I. str. 4.

Je naprosto nemožné nezmínit se o mimořádném a jedinečném „Komentáři k Československému obecnému zákoníku občanskému a občanskému právu platnému na Slovensku a v Podkarpatské Rusi“ vydaném v roce 1935 nákladem právnického knihkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, který zpracovali a uspořádali univerzitní profesoři Dr. František Rouček a Dr. Jaromír Sedláček se svým okruhem spolupracovníků, neboť toto dílo je neustále živým zdrojem inspirace, studia, vědeckých prací a obdivu.

Úsilí o vytvoření konstitučního (ústavního) státu a odstranění překážek bránících přeměně monarchie na moderní právní stát (založený na principu rovnosti občanů i národů, ze kterých se skládal) vyvrcholilo počátkem roku 1848. Došlo k přijetí Ústavy uherské, v dubnu téhož roku byla vyhlášena ústava i pro ostatní (neuherské) části monarchie, vláda byla nucena vypsat volby do sněmu, který byl prohlášen za ústavodárný a který byl počátkem března 1849 vídeňskou vládou rozehnán. Velmi významným výsledkem revoluce roku 1848 bylo zrušení poddanství. Tzv. Stadionova ústava, která vznikla záhy po přijetí Ústavy uherské (jmenovala se podle jejího hlavního tvůrce) a která měla platit pro celou monarchii jako jediná ústava, nikdy nevstoupila do života a koncem roku 1851 byla tzv. silvestrovskými patenty prohlášena za zrušenou, což souviselo s nástupem Bachova absolutistického režimu. Došlo k omezení či zrušení demokratických práv občanů, byl nastolen tvrdý byrokratický a policejní režim.

Zrušení poddanství v roce 1848 mělo dalekosáhlý význam pro další vývoj nejen v politické oblasti, ale i v oblasti hospodářské, kulturní a dalších, ale tyto události významně ovlivnily především lidské myšlení. V tomto období byly položeny základy moderní státní správy, soudnictví, policie a dalších složek státního mechanismu, které známe z pozdějších let. V oblasti práva byla přijata celá řada velmi důležitých opatření, např. v roce 1850 byl vydán jednotný směnečný řád, v roce 1859 živnostenský řád a další řády, v roce 1852 byl vyhlášen nový trestní zákoník.

Tzv. Říjnový diplom z roku 1860 byl důsledkem neúspěchu Bachova absolutismu jak v oblasti vnitřní, tak i v oblasti zahraniční politiky, což vedlo k pádu tohoto režimu. Říjnovým diplomem se panovník zříkal neomezené vlády a byl nastolen program dalších reforem říše. V únoru 1861 byla vydána ústava, která zákonodárnou moc svěřovala říšské radě složené z panské a poslanecké sněmovny s působností na celém území monarchie. Vedle toho existovala ještě tzv. užší říšská rada, která spravovala záležitosti pouze neuherských zemí monarchie. Vláda měla výkonnou moc a nebyla odpovědná parlamentu. V jednotlivých zemích monarchie byly voleny zemské sněmy s vlastní zákonodárnou pravomocí. Také tato ústava preferovala